

avrupamerkezciliğin icadı olarak “orta doğu”

KADİR CANATAN

Yrd. Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü

1. Orta Doğu Neresidir?

A rtık dilimize iyice yerleşmiş bulunan ve pek fazla tartışma gereği de duyulmayan “Orta Doğu” kavramı, Avrupa merkezli bir kavram olup kapsadığı coğrafyayı içerden değil dışardan bir tanımlama çabasıdır. Bu kavramın söz konusu niteliğini tartışmaya açan kimi yazarlar ve aydınlar bile, salt kavramın dilimize yerleşmiş ve dünyada genel kabul görmüş olmasından dolayı sonunda kanıksama yolunu tutmakta ve bu kavramla ifade edilen bölgenin “sınırları” konusunda görüş bildirmektedirler. Sözgelimi siyasetbilimci Prof. Dr. Davut Dursun, Orta Doğu coğrafyasının sınırlarının çeşitli yazarlara göre daraltılıp genişletildiğini ifade ettikten sonra şöyle bir tanımlı tercih etmektedir: “Kişisel kanaatimiz Orta Doğu kavramının dar anlamda kullanılmasının yani Türkiye, İran, Mezopotamya, Arap Yarımadası, Körfez ülkeleri ile Mısır’ı kapsayacak şekilde kullanılmasının daha doğru olacağı yönündedir. Eğer daha geniş kapsamda kullanılacaksa bu durumda Kuzey Afrika ve Orta Doğu kavramlaştırmasının tercih edilmesinin daha doğru olduğunu dü-

şünmekteyiz. Yine Kafkaslar ile Orta Asya'nın ise her durumda Orta Doğu kavramının kapsam alanı dışında düşünülmesi gerekmektedir. Zira hem Kafkaslar, hem de Orta Asya kavramlaştırması yerleşmiş, kabul görmüş ve sınırları belli bölgelerdir. Bunlar için ayrı bir kavramlaştırma çabasına girmek gereksiz gözükmemektedir.”¹ Bu, Batı merkezli kavramın eleştirel aydınlar tarafından bile içselleştirilmiş olduğunun açık bir kanıtıdır. Oysa Ali Bulaç'ın haklı olarak söylediği gibi “Her isimlendirme bir tanımlama, her tanımlama bir müdahaledir. Batı, son 200 yıldır tanımlar, müdahale eder ve sömürür. “Orta Doğu” da türedi (tarihi derinlikten yoksun), amaçlı (hegemonya maksatlı) ve bölgenin tarihi gerçeklerini tahrif edici (oryantalist) bir isimlendirmedir... Bu ismi kabul ettiniz mi, size bu ismi verene itaat eder, onun tarihî emelleri doğrultusunda hareket edersiniz. İsmi kök anlamlarından biri bir tepeciğe işaret

**Ali Bulaç'ın haklı olarak söylediği gibi
“Her isimlendirme bir tanımlama,
her tanımlama bir müdahaledir. Batı, son 200
yıldır tanımlar, müdahale eder ve sömürür.
“Orta Doğu” da türedi (tarihi derinlikten
yoksun), amaçlı (hegemonya maksatlı) ve
bölgenin tarihi gerçeklerini tahrif edici
(oryantalist) bir isimlendirmedir... Bu ismi
kabul ettiniz mi, size bu ismi verene itaat
eder, onun tarihî emelleri doğrultusunda
hareket edersiniz.**

koymak (burası bana aittir) veya hayvanı dağlamaktır. Zirvesine bayrak dikilmiş yer veya dağlanmış hayvan birisine ait demektir. Fakat kişinin isimle olan ilişkisi bundan ibaret de değildir. İsmiyle müsemma olan kişi, kendisine verilen ismin anlam düzeylerine göre hissetmeye, dünyayı ve hayatı öyle algılamaya başlar. Bu yüzden İslamiyet'te çocuğun ebeveyni üzerindeki haklarından biri, ona güzel bir isim vermeleridir. Siz Orta Doğu'da iseniz, merkez olamazsınız, bir başkasının merkezine göre kurgulanır, yapılandırılır ve elbette manipüle edirsiniz.”² Tanımlama, başlı başına bir güç göstergesidir. “Tanımlama gücü”nü elinde tutanlar, dünyayı da onların zaviyesinden görmemizi sağlıyorlar ve biz artık onun bakış açısına tabi oluyoruz. Entelektüel bağımlılık, beraberinde siyasal, ekonomik ve kültürel ba-

ğımlılığı da getirmektedir. Hatta günümüzün klasik sömürgecilik sonrası yeni sömürgeciliğinin tipik karakteri bu noktada düğümlenmektedir.

1957 yılında Amerika Birleşik Devletlerinin dış politikasının temelini oluşturan Eisenhower doktrini, ilk kez resmî olarak Orta Doğu kavramını kullanmıştır. Devlet sekreteri John Foster Dulles, Orta Doğu'yu “batıda Libya ve doğuda Pakistan ile kuzeyde Türkiye ile güneyde Arap yarımadası arasında kalan bölge” olarak tarif etmiştir. Ayrıca Sudan ve Etiyopya'yı da bölgeye dâhil etmiştir. 1958 yılında aynı departman “Yakın Doğu” ve “Orta Doğu” kavramlarını birbirleriyle eşanlamlı olarak kullanmaya başlamıştır.³ Bu tanımlama, Davut Dursun'nun tanımına göre daha geniş ve belirsiz bir tanımdır. Ülke olarak belirtmek gerekirse Bahreyn, Mısır, Irak, İran, İsrail, Yemen, Ürdün, Kuveyt, Lübnan, Libya, Umman, Filistin, Katar, Suudi Arabistan, Sudan, Suriye, Türkiye ve Birleşik Arap Emirlikleri bu bölgenin içinde yer almaktadır. Bu toplam 18 ülkeyi daha genel olarak Arap dünyası, İran, Türkiye, İsrail olarak toplamak da mümkündür. Ancak burada Kuzey Afrika ülkesi olan Mısır ile Libya Orta Doğu'ya dâhil edildikleri halde aynı bölgedeki diğer Arap ülkelerinin (Cezayir, Tunus ve Fas) dışarıda bırakılmış olması ve daha güneyde kaldığı halde Sudan'ın Orta Doğu coğrafyasına dâhil edilmiş olması biraz şaşırtıcıdır. Bu sınıflandırma ve bölümlenme işlemi, Batı dünyası ve İngiliz politikaları açısından bakmadıkça anlamlı bulmak mümkün değildir.

Sadece Orta Doğu'nun dış sınırları değil, ülkeler arasındaki sınırlar da tam olarak belirlenebilmiş değildir. Salt bu nedenle bazen silahlı çatışmalar ve savaşlar ortaya çıkmıştır. Sınırların çoğu Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda tanımlanmış ve Milletler Cemiyeti tarafından onaylanmıştır. Bu durum Irak-İran savaşı kadar Suudi Arabistan ve Yemen ile yine Suudi Arabistan ile Irak arasındaki sınır anlaşmazlıklarında önemli bir rol oynamıştır/oyunmaktadır.

Bu bölgede etnik olarak pek çok farklı grup ve halk yaşamaktadır. Bu coğrafyanın Arap, Türk, Kürt, İranlı ve Yahudi gibi yerleşik halkları yanında çölde yaşayan göçebe ve bedevî halkları da bulunmaktadır.

Çoğu ülkede, Kürtler, Dürziler ve Kıptiler gibi büyük gruplar halinde etnik ve dinî azınlıklar yaşamaktadır. Bu grupların her zaman barış içinde ve bir

arada yaşadıkları da söylenemez. Zaman zaman etnik ve dinî nitelikli gerilimler ve hatta çatışmalar çıkabilmektedir. Öteden beri Lübnan'da etnik ve dinî çelişkiler sürekli olarak bir gerilim kaynağı olmuştur. Yine İsrail'de yerli Araplar ile Yahudiler arasında ciddi gerilimler yaşanmaktadır. Son yıllarda Irak'ta Sünniler ile Şiiler arasında hissedilir oranda çatışmalar görülmüştür. Şüphesiz ki bu çatışmalarda gruplar arası rekabetten kaynaklanan iç dinamikler kadar işgalci güçlerin böl yönet politikaları da önemli bir rol oynamaktadır.

2. Bölgenin Önemi

Orta Doğu diye adlandırılan coğrafya tarih boyunca, ama özellikle de Osmanlı İmparatorluğunun güçten düştüğü 19. yüzyıldan itibaren güçlü ülkelerin çatışma alanı olmuştur. Elbette, bu çatışmaların bazı sebepleri olmalıdır. Bölge, farklı nedenlerle dünyada önemli bir rol oynamakta ve nüfuz kavgalarına yol açmaktadır. Bunları altı noktada toparlamak mümkündür:

Coğrafik olarak bakıldığında bölge üç kıtanın (Avrupa, Asya ve Afrika) kesişme noktasında durmaktadır. Bu nedenle tarih boyunca kültürel ve ekonomik olarak kıtalar arasında köprü vazifesi görmüştür.

Orta Doğu, üç önemli dünya dininin (Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam) ve bunlara eşlik eden kültürel gelişmelerin döl yatağıdır. Bu dinlerin kutsal mekânları ve tarihleri bu coğrafyada yaşamaktadır.

Kültürel açıdan Orta Doğu ilk uygarlıkların merkezi olup pek çok yenilik, dünyaya buradan yayılmıştır. İbn Haldun'unun söylediği gibi bu bölge mutedil iklim ve coğrafya yapısıyla uygarlıkların gelişmesine en müsait bir yer olmuş ve bilimsel gelişmeler burada başlamıştır. Ayrıca Müslümanlar eski Yunan felsefesi başta olmak üzere antik medeniyetlerin kültürel mirasını günümüze taşımışlar ve böylece insanlık mirasının kaybolup gitmesini engellemişlerdir.

Tarihsel olarak Orta Doğu birçok büyük devlet ve imparatorluğa ev sahipliği yapmış ve dünyanın önemli olayları burada cereyan etmiştir. Bu bölge, Roma Devleti'ne, Bizans Devleti'ne, Haçlı Savaşları'na, Osmanlı İmparatorluğu'na, Moğol istilalarına, Birinci Dünya Savaşı'na ve sömürgeciliğe tanıklık etmiştir.

Ekonomik kaynaklar açısından bu bölge geleneksel olarak ticaretin, modern dönemde ise sanayi toplu-

munun can damarı olan petrolün kaynağı olmuş, ayrıca Boğazlar, Süveyş kanalı ve Akdeniz dünyanın önemli deniz yolları olarak işlev görmüşlerdir. Elbette ekonomik kaynaklar bunlarla sınırlı değildir.

Siyasal olarak Orta Doğu, dünyanın kaderini belirleyen çatışmaların ve savaşların yaşandığı bir yer olmuştur. Dünya devletlerinin nüfuz savaşı, bugün de bu bölge üzerinde sürüp gitmektedir.

Sadece Orta Doğu'nun dış sınırları değil, ülkeler arasındaki sınırlar da tam olarak belirlenebilmiş değildir. Zaman zaman etnik ve dinî nitelikli gerilimler ve hatta çatışmalar çıkabilmektedir. Şüphesiz ki bu çatışmalarda gruplar arası rekabetten kaynaklanan iç dinamikler kadar işgalci güçlerin böl yönet politikaları da önemli bir rol oynamaktadır.

3. Kavramın Doğuşu

“Orta Doğu” kavramı, İngiliz Hindistan Ofisi'nde 1850'li yıllara kadar geri gitmektedir. Bu kavram Amerikan stratejist Alfred Thayer Mahan'ın kullanmasıyla geniş kesimlerde tanınmaya başlamıştır. Bu dönem boyunca İngiltere ve Rusya İmparatorlukları Merkez Asya'da “Büyük Oyun” olarak adlandırılan bir nüfuz mücadelesi içindeydiler. Mahan, sadece genel anlamda bölgenin değil aynı zamanda bölgenin merkezi olan İran Körfezi'nin de stratejik öneminin farkına varmıştı. O, İran Körfezi'nin çevresini Orta Doğu (the Middel East) olarak adlandırmış ve Süveyş kanalından sonra burasının Rusya'nın Hindistan'a doğru ilerlemesini kontrol altında tutmak için en önemli bölge olduğunu söylemiştir. Mahan, ilk kez National Review adlı bir İngiliz dergisinde 1902 yılında yayınlanan “İran Körfezi ve Uluslar arası İlişkiler” adlı makalesinde bu kavramı kullanmıştır.

Mahan'ın makalesi, The Times dergisinde yeniden yayınlanmış ve bunu Ekim ayında Sir Ignatius Valentine Chirol tarafından yazılan “Orta Doğu Sorunu” adlı bir seri makale takip etmiştir. Bu makalesinde Chirol Orta Doğu'nun sınırlarını, Hindistan'ı ve Asya'nın bir kısmını da içine alacak şekilde genişletmiştir. 1903 yılında yayınlanan bu seri makaleyle birlikte The Times dergisi kavramı sık sık kullanarak dünyada dolaşıma sokmuştur.⁴ Buradan anlaşılacağı

üzere Orta Doğu kavramı, İngiliz çıkarları ve politikaları açısından yapılan bir tanımlamadır.

II. Dünya Savaşı'na kadar Türkiye çevresindeki bölge ve Akdeniz'in doğu yakası geleneksel olarak "Yakın Doğu" (Near East) olarak adlandırılırken, Çin merkezli bölge ise "Uzak Doğu" (Far East) olarak isimlendiriliyordu. O zaman Orta Doğu Mezopotamya'dan Burma'ya kadar olan bölge (yani Yakın Doğu ile Uzak Doğu arasındaki bölge) anlamına geliyordu. Mahan'ın makalesindeki mana, savaş süresince evrime uğramıştır. Doğal olarak burada "ortadaki deniz" olarak Akdeniz hakkındaki antik fikir etkili olmuştur.⁵ Böylece eski çağlardan bu yana Avrupa tarafından kullanılan "Doğu" kavramı, daha detaylı bir ayrımla üç alt bölgeye ayrılmış oldu: Yakın

Orta Doğu kavramı, İngiliz çıkarları ve politikaları açısından yapılan bir tanımlamadır. Bu ayrım, Avrupalılar için elbette anlamlıdır. Ama Avrupa dışında yaşayan bir kişi için bu kavramlar hiçbir şey ifade etmez. durduğumuz noktaya göre coğrafya, harita ve yön bilgimiz değişmektedir. Açıktır ki söz konusu bütün ayrımlar ve sınıflandırmalar göreceli bir anlama sahiptirler.

Doğu, Orta Doğu ve Uzak Doğu. Bu ayrım, Avrupalılar için elbette anlamlıdır. Ama Avrupa dışında yaşayan bir kişi için bu kavramlar hiçbir şey ifade etmez. Sözelimi bir Afrikalı için Avrupa kuzeyde, bir Amerikalı için doğuda ve bir "Orta Doğulu" için Kuzeybatıdadır. Demek ki durduğumuz noktaya göre coğrafya, harita ve yön bilgimiz değişmektedir. Açıktır ki söz konusu bütün ayrımlar ve sınıflandırmalar göreceli bir anlama sahiptirler.

"Birinci Dünya Savaşı'ndan önce ve savaş sırasında Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki topraklarını kaybetmesi, Arap Yarımadası'nın belli bölgelerinde İngiliz ve Fransız manda yönetimlerinin kurulması Orta Doğu kavramının sınırlarını Yakın Doğu kavramının aleyhine geliştirerek yeni bir içeriğe kavuşturmuş oldu. Balkanlar, Osmanlı Devleti'nin geri çekilmesinden sonra Avrupa için "öteki" olan "Doğu"nun kapsamından çıkınca, "Yakın Doğu" eski anlamını ve kullanımındaki önemini kaybetmiş oldu. Zira artık

Balkanlar, eskisi gibi "öteki"nin sınırları dâhilinde değildi ve Avrupa'nın bir parçası olmasa da "Doğu"nun kapsamında bir yer değildi. "Yakındoğu"nun kapsamındaki bölgelerin bir kısmı Avrupa ve Balkanlara dâhil olurken bir kısmı da "Orta Doğu" kavramı kapsamına dâhil olmuş oluyordu.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Orta Doğu kavramı resmîyet kazanmıştır. İngiltere hükümetinde Sömürgeler Bakanlığı bünyesinde "Middle Eastern Department" adıyla bir idarî teşkilatın oluşturulmasıyla söz konusu resmîyet gerçekleşmiş oldu. Nitekim Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nden koparıldıktan sonra İngiliz manda yönetimine verilen ve Milletler Cemiyeti tarafından da onaylanan Filistin, Mavera-i Ürdün ve Irak yönetimleri bu teşkilata bağlanmıştır. Bu arada İngiltere'deki Coğrafi Adlar Daimi Komisyonu (Permanent Commission on Geographical Names) adlı kuruluş, "Yakın Doğu"yu sadece Balkanları ifade edecek şekilde yeniden tanımlarken, "Orta Doğu" kavramını da Türkiye, Mısır, Arap Yarımadası, Körfez bölgesi, İran ve Irak'ı kapsamına alacak şekilde sınırlarını belirlemiştir. Böylece 20. yüzyılın başlarında İstanbul Boğazı'ndan Hindistan'ın doğu kıyılarına kadar uzanan bölge "Orta Doğu" olarak isimlendirilmiş oldu. İkinci Dünya Savaşı sırasında Kahire merkezli Middle East Air Command adıyla bir birim oluşturulmuş ve İngiltere'nin bölgedeki mandaları olan Filistin, Mavera-i Ürdün ve Irak'ın yanı sıra Aden ve Malta da buranın kontrolüne verilmiştir. Daha sonra İran ve Eritre de bu komutanlığın kontrol alanına dâhil edilmiştir."⁶

Bugün tüm dünyada Orta Doğu adına enstitüler kurulmuş, üniversitelerde bölümler ya da uzmanlık alanları açılmış ve bu kuruluşlar tarafından dergiler yayımlanmaktadır. Diyebiliriz ki temelde İngiliz ve Avrupa icadı olan bu kavram, kurumsallaştırılmıştır. Bugün, bu deyimle ne kast edildiğini herkes aşağı yukarı (sınırlarını tam bilmese de) anlamakta ve bu bölgeye ait imaj ve çağrışımlar zihninde uyanmaktadır. Orta Doğu'nun maddî olarak coğrafyasının ne olduğu bir konu, bu coğrafyanın zihinlerde uyandırdığı imge ve çağrışımlar ise başka bir konudur.

4. Eleştirel Yaklaşımlar ve Alternatifler

Buraya kadar "Orta Doğu" diye bir kavram ve dünyanın bir kurgu olduğu ve oldukça yakın zamana ait bir etiket olduğu anlaşılmaktadır. Pekiyi daha önce

bu bölgenin bir adı yok muydu? Ya da başka bir şekilde sorarsak, kendi dünyamızdan kaynaklanan alternatif bir kavram önerilemez mi? Eğer Avrupalı zihnin yarattığı bir dünyadan özgürleşmek ve kendimize özgü bir dünya görüşü oluşturmak istiyorsak mutlaka kendi bölgemizi kendimiz adlandırmalıyız ve kendi tanımlamamızı yapmaya yarayacak kaynakları yeniden keşfetmeliyiz.

Birçok kişi Avrupamerkezcil niteliğinden dolayı Orta Doğu kavramını eleştirmiş ve bunun Avrupa perspektifinden bölgenin coğrafi konumunu yansıttığını söylemişlerdir. Yine bu kavram, günümüzde daha çok Arap dünyasını ifade etmek amacıyla kullanıldığı için tartışma konusu edilmektedir. Bu eleştirileri karşılamak amacıyla bazı eleştirmenler alternatif önerilerde bulunmuşlardır. Bu önerilerden bir tanesi, Birleşmiş Milletlere aittir. Bu kuruluş bölgeye "Batı Asya" adının verilmesini önermiştir. Ancak bu pek kabul görmemiştir. Kaldı ki bu kavram da Asya'yı merkeze almakta ve söz konusu bölgeyi Asya'ya göre konumlandırmaktadır.

Müslüman dünya geçmişte Harizmi, Mesudi, Dımeşki, İdrisi, Piri Reis, Kâtip Çelebi, Biruni, İbn Battuta, İbn Fadlan, İbn Butlan, İbn Haldun gibi birçok seyyah, haritacı, coğrafyacı ve sosyal bilimci yetiştirmiştir. Elbette bu bilim adamlarının kendine özgü geliştirdikleri bir dünya görüşü vardı. Sözcüklerimi birçok Müslüman bilgin dünyanın küre şeklinde yuvarlak olduğunu söylemişlerdir. "İbn-i Rüşd, Coğrafya adlı kitabında şöyle der: "Âlimler arasında bütün yeryüzünün, deniz kısımları da dâhil, top gibi küre şeklinde olduğu hususunda bir ittifak vardır. Güneş, ay ve yıldızların doğuşunun dünyanın muhtelif yerlerinde aynı anda vukua gelmeyip, doğudaki memleketlerde batı kısmındaki memleketlerden daha erken olması bu hususa delil getirilir. Yeryüzü, semanın ortasında havada asılı büyük bir top gibi kürevîdir. Semma her taraftan dünyayı eşit şekilde sarmaktadır."7 Tüm ilimlerde olduğu gibi coğrafya ve haritacılıkta da Müslümanların bu kazanımları kısa sürede İspanya ve Sicilya vasıtasıyla batıya ulaşmıştır. Müslüman bilginlerin coğrafya kitaplarındaki önemli bilgiler, Avrupa'daki korsanların iştahlarını kabartmış ve böylece batıdaki coğrafi keşiflerin temelleri atılmıştır.

Geçmişte Müslüman bilginlerin dünyayı nasıl taksim ettiklerine değin iki örnek vermekle yetineceğiz.

Bunlardan ilki 11. yüzyılda yaşayan ve İspanya'daki Müslüman Toledo şehrinin kadısı olan Said İbn Ahmed'in taksimidir. İbn Ahmed, ulusların kategorileri üzerine Arapça bir risale yazmıştır. Bu risalede o, ulusları bilim ve öğretim kriterlerine göre iki kısma ayırmıştır: Bilimle ilgilenenler ve bilimle ilgilenmeyenler. Bilimlerin gelişmesine katkıda bulunan başlıca uluslar Hintliler, Farisiler, Kildaniler, Yunanlılar, Romalılar, Mısırlılar, Araplar ve Yahudilerdir. Türkler ve Çinliler cahil olsalar da başka alanlardaki başarılarıyla "soylu" bir millet olmayı hak etmişlerdir. İnsanlığın geri kalan kısmını Said, kuzeyli ve

"Orta Doğu" diye bir kavram ve dünyanın bir kurgu olduğu ve oldukça yakın zamana ait bir etiket olduğu anlaşılmaktadır. Pekiye daha önce bu bölgenin bir adı yok muydu? Ya da başka bir şekilde sorarsak, kendi dünyamızdan kaynaklanan alternatif bir kavram önerilemez mi?

güneyli barbarlar olarak ikiye ayırmıştır. Said, bununla kendi çağında Müslümanlar arasında kabul görmüş bir dünya tasviri yapmaktadır. Dünyanın merkezi, İspanya'dan Kuzey Afrika'ya, oradan Orta Doğu'ya uzanan ve neredeyse tüm antik medeniyet merkezlerini ve halklarını içine alan İslam topraklarıdır. İran'ın ötesinde geri ve putperest de olsa belli ölçüde medenî yaşama ulaşmış ülkeler vardır. Bunların dışında, sadece kuzey ve güneydeki dış dünyanın siyah ve beyaz barbarları bulunmaktadır.⁸

Said'in dünyayı sınıflandırmasında esas aldığı ölçüt, bilim, öğretim, yerleşik düzen ve kısacası medeniyettir. Buna göre eski medeniyetlerin merkezi olan ve halen de bu bakımdan önemi devam eden ülkeler bir kategori olup yerkürenin bugün ekvator dediğimiz kuşağında yer almaktadır. Dünyanın kuzeyi (Avrupa ve Rusya) ile güneyi (Afrika) ise medeniyetten uzak yaşamaktadır. Öyleyse bu bölgeler de ayrı bir kuşak oluşturmaktadır. Müslümanlar dünyanın orta (ekvator) kuşağında yer aldıkları için doğal olarak bu tür bir tanımlama Müslüman merkezli bir sınıflandırma anlamına da gelmektedir.

Bu sınıflandırmanın ne kadar İslamî olduğu tartışılabilir. Çünkü Müslüman coğrafyacı ve haritacılar da önemli oranda eski Yunanlıların dünya tasarımından

etkilenmişlerdir. Ancak söz konusu disiplinlere ekledikleri yeni bilgiler, onların tümüyle eski Yunan'ı taklit etmediklerini de göstermektedir. Sözgelimi az önce ifade ettiğimiz dünyanın yuvarlık olduğu şeklindeki bilgi o dönem için yeni bir bilgidir.

14. ve 15. yüzyılda yaşayan İbn Haldun, Said'in dünya tasarımını daha da geliştirmiştir ve onu temellendirmeye çalışmıştır. İlke olarak İbn Haldun'a göre dünya, güneyden kuzeye doğru yedi bölgeye ayrılır. Dünyanın en mutedil bölgesi, en ortadaki dördüncü bölgedir. Bu bölgenin altındaki (üçüncü) bölge ile üstündeki (beşinci) bölge de en ortadaki kadar olmasa bile bunu hatırlatır. Somut olarak isimlendirmek gerekirse, Şam, Hicaz, Yemen, Acem ve Arap Irakı, Hindistan, Sind (İndus) ırmağının geçtiği yöreler ve Çin halkları bu orta bölgenin halklarıdır. Bu

İbn Haldun, iklim ve coğrafya konusundaki görüşlerinden hareketle böyle bir dünya tasarımı yapmıştır. Burada "orta iklim" dediği bölgeyi (4., 3. ve 5. bölgeler) merkeze aldığı açıktır. Bu merkezin dışında kalan dünya ise barbar dünyadır. Buralarda medeniyet, şehirler, yapılar, zanaatlar, bilimler ve kurumlar fazla gelişmemiştir.

halklara Endülüs ve yakınındaki Frank illeri, Galler ülkesi ve Yunan illeri ile öteki Frank yörelerinin halklarını da bunlara eklemek mümkündür. Dünyanın kuzeyindeki altıncı ve yedinci bölge ile güneyindeki birinci ve ikinci bölge aşırı soğukluk ya da sıcaklık dolayısıyla medenî yaşam ve bayındırlıktan uzaktırlar. Halkları yabani olup dilsiz hayvanlara yakındırlar.⁹ İbn Haldun, iklim ve coğrafya konusundaki görüşlerinden hareketle böyle bir dünya tasarımı yapmıştır. Burada "orta iklim" dediği bölgeyi (4., 3. ve 5. bölgeler) merkeze aldığı açıktır. Bu merkezin dışında kalan dünya ise barbar dünyadır. Buralarda medeniyet, şehirler, yapılar, zanaatlar, bilimler ve kurumlar fazla gelişmemiştir. Çünkü iklim ve coğrafya buna müsaade etmemektedir.

Gerek Said Ahmed gerekse İbn Haldun, bugün Batı tarafından dayatılan dünya tasarımıyla oldukça farklı bir dünya tasarımı çizmektedir. Müslümanların kelime hazinesinde Doğu (Maşrik) ve Batı (Mağrip) kavramları olduğu halde, bunlar kriter olarak

alınıp bir ülke merkez ilan edilerek dünyanın bölgeleri buna göre gruplandırılmamıştır. Gruplandırdıkları durumlarda da oldukça esnek hareket etmişlerdir. Sözgelimi mağrip "batı" anlamına gelmekle birlikte Müslüman dünyada hem Fas, Cezayir ve Tunus gibi Kuzeybatı Afrika kesimini hem de Avrupa ve hatta Amerika'yı dile getirmek üzere kullanılmıştır.

Avrupa ve Batı dünyası, dünyayı Doğu ve Batı ekseninde "kendine göre" tanımlarken dünyayı yatay bir biçimde sınıflandırmaktadır. Oysa İslam düşünürleri, Hint, İran ve Yunan gibi eski medeniyetlerin de mirasını dikkate alarak dünyayı dikey olarak sınıflandırmışlardır. Bu sınıflandırmanın temelinde, az önce andığımız eski medeniyetlerden alıntılanan "yedi iklim" ya da "yedi bölge" (kişver) sistemini esas almışlardır. Gerek Grek iklimler şemasında gerekse Fars "kişver"ler şemasında yedi rakamının sembolik anlamı belirleyici konumdadır.¹⁰ Yedi sayısı ile ilgili sembolizmin kökeninde eskiden yedi gezegen olduğuna inanılması vardır. Dünya sabit, bütün gezegenlerin onun etrafında döndüğüne inanıldığı için bu gezegenler Merkür, Venüs, Mars, Jüpiter, Satürn, Ay ve Güneş'tir. Eskiden her gezegenin bir gök katında olduğu düşünülmekte olduğundan "Göğün yedi katı" deyişi o günlerden kalmadır. Aynı şekilde "yukarıda olan aşağıda olanla aynı olduğu" için yerin de "yedi katı" vardı. Bazı ezoterik öğretilerdeki yedi basamaklı inisiyasyon da sembolik olarak göğün yedi katına ulaşmayı ifade etmektedir. Eskiden her gezegene bir kutsal gün denk geldiği için bir haftada yedi gün vardır. Haftanın günlerinden Pazartesi Ay, Salı Mars, Çarşamba Merkür, Perşembe Jüpiter, Cuma Venüs, Cumartesi Satürn, Pazartesi ise Güneş ile alakalıdır.

Dünyanın dikey olarak yedi iklim bölgesine ayrılması, İbn Haldun örneğinde olduğu gibi geleneksel kültürlerin dikey bakış açısına dayanmaktadır. Burada dünya metafiziksel bir dünya algısıyla "gökyüzü"nü düzenine göre tertip edilmektedir. Oysa Batı dünyası, hegemonya ve iktidar ilişkileri temelinde dünyayı "kapitalist merkez ülkelere" göre konumlandırmaktadır. Burada kültürel ve entelektüel bir derinlik söz konusu değildir. Daha çok egemenlik ilişkisi belirleyicidir. Egemenlik ilişkisine dayalı bugünkü tanımları kabul etmek, egemen olana zihinsel olarak tabi olmak demektir.

İslam kültüründe, dünyanın geleneksel olarak dikey bir biçimde yedili taksiminin dışında başka bir sınıflandırma daha bulunmaktadır. Bu da kaynaklarını İslam fikhında bulan “darül İslam” ve “darül küfr” kavramlarıdır. Darül İslam, İslam’ın ve Müslümanların egemen olduğu topraklardan oluşan İslam ülkesidir. Bu ülkede, gayrimüslim unsurların yaşıyor olmaları bu durumu değiştirmez. Darül küfr ise İslam ülkesinin dışında kalan bölgenin tamamıdır. Darül küfr, kendi içinde de ikiye ayrılmıştır. Müslümanlarla saldırmazlık ve barış anlaşması imzalamış olanlar “darül sulh” (barış ülkesi) olarak görülürken, böyle bir anlaşmaya yanaşmayan veya Müslümanlarla fiilen savaş halinde olan ülkelere ise “darül harp” denmektedir.

Söz konusu dünya tasarımları Müslümanların tanımlayıcı bir konumda oldukları dünya şartlarında bir anlam ifade etmekteydiler. Fakat bu kavramsal çerçevelerin bugün ne dünya gerçekleriyle ne de gerçekleştirilmesi düşünülen vizyonlarla ve politikalarla bir alakası vardır. Bugün yeni bir kavram bulununcaya değin, dışardan ve hegemonya amaçlı olarak uydurulmuş bulunan “Orta Doğu” kavramını reddetmek en doğrusu olacaktır. Çünkü bu kavram

yerine yenisi önerilse bile, bu sadece kendinden önce kullanılan bir kavramın yerine geçen ikame bir kavram olacaktır. Bu bile, hegemonyayı tersinden kabul etmek anlamına gelecektir.

Hiç unutmayalım: “Orta Doğu” diye bir bölge yoktur! ■

dipnotlar

- ¹ Orta Doğu Neresi? Sübjektif Bir Kavramın Anlam Çerçevesi ve Tarihi, Aylık Strateji ve Analiz E-Dergisi, Sayı 10, Kasım 2003.
- ² Orta Doğu: Bu ismi kim verdi? Zaman, 26 Temmuz 2006 Çarşamba.
- ³ http://en.wikipedia.org/wiki/Middle_East#Criticism_and_usage, Mart 2008.
- ⁴ http://en.wikipedia.org/wiki/Middle_East
- ⁵ http://en.wikipedia.org/wiki/Middle_East
- ⁶ Orta Doğu Neresi? Sübjektif Bir Kavramın Anlam Çerçevesi ve Tarihi, Aylık Strateji ve Analiz E-Dergisi, Sayı 10, Kasım 2003.
- ⁷ Aktaran Turan Kışlakçı, Yaratıcının Unutulan Kitabı: Coğrafya, Dünya Bülteni, 6 Temmuz 2007.
- ⁸ Aktaran Bernard Lewis, Müslümanların Avrupa’yı Keşfi, Sh. 76-77, Ayışığı kitapları, İstanbul 2000.
- ⁹ Mukaddime, Çeviren: Turan Dursun, Sh. 215-222, Onur yayınları, Ankara 1977.
- ¹⁰ Seyyid Hüseyin Nasr, İslam ve Bilim, s. 37, Yeni Şafak, İstanbul 2006.

